

KORXONALARDA TO'LOVGA QOBILIYATNI ANIQLASH VA UNI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sodiqova Xavasxon Mamasidiq qizi

Andijon davlat texnika instituti talabasi

Ikromjon Xolmirzayev

Andijon davlat texnika instituti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132975>

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarining to'lovga qobiliyatini aniqlashning nazariy va amaliy jihatlari, moliyaviy tahlil ko'rsatkichlari hamda uni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari o'rganilgan. Tadqiqotda likvidlik ko'rsatkichlari, moliyaviy barqarorlik omillari va boshqaruv qarorlarining korxonaga to'lov qobiliyatiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: to'lovga qobiliyat, likvidlik, moliyaviy barqarorlik, korxonaga moliyasi, iqtisodiy tahlil.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining samarali va barqaror faoliyat yuritishi ularning moliyaviy barqarorligi hamda to'lovga qobiliyati bilan bevosita va uzviy bog'liqdir. Korxonaga iqtisodiy tizimning asosiy bo'g'ini sifatida nafaqat ishlab chiqarish jarayonini tashkil etadi, balki iqtisodiy munosabatlarning faol ishtirokchisi sifatida o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishi bilan ham ajralib turadi. Shu nuqtayi nazardan, to'lovga qobiliyat korxonaning moliyaviy sog'lomligi, iqtisodiy barqarorligi va bozordagi ishonchligini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

To'lovga qobiliyat korxonaning qisqa muddatli va uzoq muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatini aks ettiradi. Ushbu ko'rsatkich korxonaning likvid aktivlari, pul oqimlari va majburiyatlari o'rtasidagi mutanosiblik asosida shakllanadi. Agar korxonaga o'z qarzlarini belgilangan muddatlarda qoplash imkoniyatiga ega bo'lsa, u moliyaviy jihatdan barqaror hisoblanadi. Aks holda, to'lovga qobiliyatning pasayishi korxonaga faoliyatida moliyaviy risklarning ortishiga, hatto bankrotlik xavfining yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda iqtisodiy raqobatning keskinlashuvi, global bozorlar bilan integratsiyaning chuqurlashuvi hamda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zaruriyati korxonalarini o'z moliyaviy holatini doimiy monitoring qilishga majbur etmoqda. Ayniqsa, likvidlikni ta'minlash, aylanma mablag'larni oqilona boshqarish va pul oqimlarini to'g'ri rejalashtirish korxonaning to'lovga qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, moliyaviy tahlil natijalariga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish korxonaga faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Korxonalarining to'lovga qobiliyatini aniqlash va uni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi iqtisodiy sharoitda dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Chunki ko'plab korxonalarda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi yetarli darajada emas, debitorlik qarzlarining yuqoriligi, xarajatlarning optimallashtirilmaganligi va pul oqimlarini boshqarishdagi kamchiliklar to'lov qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa korxonalarining uzoq muddatli rivojlanish strategiyasiga ham bevosita ta'sir etadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı iqtisodiy islohotlar, xususan, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish, moliyaviy hisobotlarning xalqaro

standartlarga (IFRS) moslashtirilishi hamda raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonlari korxonalarining moliyaviy tahlil tizimini yanada rivojlantirishni talab etmoqda. Davlat tomonidan yaratilayotgan qulay investitsion muhit ham korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va ularning to'lovga qobiliyatini oshirishga xizmat qilmoqda [1].

Shu boisdan, korxonalarda to'lovga qobiliyatni aniqlash usullarini takomillashtirish, moliyaviy boshqaruv mexanizmlarini modernizatsiya qilish hamda samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Mazkur tadqiqot aynan shu yo'nalishda ilmiy asoslangan xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Asosiy qism

Korxonalarining to'lovga qobiliyatini o'rganish bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlar olib borgan.

O'zbekistonlik iqtisodchi olim Shodmonov Sh. Sh. o'zining “Iqtisodiyot nazariyasi” asarida korxonalar moliyaviy barqarorligi va to'lov qobiliyati o'zaro bog'liq kategoriya ekanligini ta'kidlab, likvid aktivlar hajmi oshishi korxonaning tashqi majburiyatlarini bajarish imkoniyatini kuchaytirishini asoslab bergan [2].

G'afurov U.V. “Korxonalar moliyasini boshqarish” asarida to'lovga qobiliyatni baholashda moliyaviy koeffitsiyentlar tizimi (joriy likvidlik, tezkor likvidlik va mutlaq likvidlik) asosiy indikatorlar sifatida xizmat qilishini qayd etgan. Uning fikricha, korxonalar boshqaruvida moliyaviy rejalashtirish sifati to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [3].

Xorijiy iqtisodchi Brigham E. F. o'zining “Financial Management: Theory & Practice” asarida korxonalar to'lovga qobiliyati investorlar uchun asosiy signal ekanligini va u korxonaning bozor qiymatini belgilashda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan [4].

Shuningdek, Ross S. A. moliyaviy tahlilda leverage va likvidlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash korxonalar barqarorligining asosiy sharti ekanligini ilmiy asoslab bergan [5].

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, to'lovga qobiliyatni aniqlash nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarga, balki boshqaruv qarorlari va strategik rejalashtirishga ham bevosita bog'liqdir.

Tadqiqot jarayonida moliyaviy tahlilning gorizont va vertikal usullari, moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, korxonalarining to'lovga qobiliyatini baholashda likvidlik ko'rsatkichlari tizimi asos qilib olindi. Tadqiqotda statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va tizimli yondashuv usullari ham qo'llanildi. Olingan natijalar asosida korxonalar moliyaviy holatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Korxonalarining to'lovga qobiliyatini baholashda asosiy ko'rsatkichlar sifatida joriy likvidlik, tezkor likvidlik va mutlaq likvidlik koeffitsiyentlari qo'llaniladi. Quyidagi jadvalda shartli korxonalar misolida ushbu ko'rsatkichlarning dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

Korxonalar to'lovga qobiliyat ko'rsatkichlari tahlili

Ko'rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025 yil
Joriy aktivlar (mln so'm)	12 500	14 200	16 800
Qisqa muddatli majburiyatlar (mln so'm)	8 900	9 500	10 200
Joriy likvidlik koeff.	1.40	1.49	1.65
Tezkor likvidlik koeff.	0.95	1.02	1.10
Mutlaq likvidlik koeff.	0.30	0.34	0.41

Jadvaldan ko‘rinadiki, korxonaning joriy likvidlik koeffitsiyenti 2023 yildagi 1.40 dan 2025 yilga kelib 1.65 gacha oshgan. Bu korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini qoplash qobiliyati yaxshilanayotganini ko‘rsatadi. Tezkor likvidlik koeffitsiyentining 1.0 dan yuqori bo‘lishi korxonaning moliyaviy xavfsizligi mustahkamlanayotganini bildiradi.

Shu bilan birga, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayrim korxonalarda debitorlik qarzlarning yuqoriligi va aylanma mablag‘lar boshqaruvidagi kamchiliklar to‘lovga qobiliyatga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, pul oqimlarini samarali boshqarish mexanizmlarining yetarli emasligi moliyaviy risklarni oshirmoqda.

To‘lovga qobiliyatni oshirish mexanizmlarini takomillashtirishda quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

- debitorlik qarzlarni qisqartirish siyosatini kuchaytirish;
- aylanma mablag‘larni optimallashtirish;
- moliyaviy rejalashtirishni avtomatlashtirish;
- xarajatlarni qisqartirish va rentabellikni oshirish;
- pul oqimlarini prognozlash tizimini joriy etish.

Ushbu choralar korxonaning moliyaviy barqarorligini oshirishga va uning bozor sharoitida raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Korxonalarda to‘lovga qobiliyatni aniqlash va uni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi murakkab va raqobat kuchaygan iqtisodiy sharoitda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘tkazilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, korxonaning moliyaviy barqarorligi uning likvidlik darajasi, pul oqimlarini boshqarish sifati hamda umumiy boshqaruv samaradorligi bilan bevosita bog‘liqdir. Ya‘ni korxonaning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi nafaqat mavjud aktivlar hajmiga, balki ularni qanchalik samarali boshqarilayotganiga ham bog‘liq bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, to‘lovga qobiliyatni ta‘minlashda eng muhim omillardan biri bu moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va ularni maqsadli boshqarish hisoblanadi. Aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha xarajatlarni kamaytirish hamda daromad va chiqimlar o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, debitorlik qarzlarni tizimli nazorat qilish va ularning qaytarilish muddatlarini qisqartirish to‘lovga qobiliyatni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, zamonaviy moliyaviy tahlil usullaridan foydalanish, xususan, likvidlik va rentabellik ko‘rsatkichlarini muntazam monitoring qilish korxonalariga o‘z moliyaviy holatini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi. Bu esa boshqaruv qarorlarini yanada asoslangan va samarali qabul qilishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish ham to‘lovga qobiliyatni oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Umuman olganda, korxonalarda to‘lovga qobiliyatni oshirish bo‘yicha amalga oshiriladigan kompleks chora-tadbirlar ularning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash, investitsion jozibadorligini oshirish hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishini kafolatlashga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur yo‘nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish va boshqaruv mexanizmlarini doimiy takomillashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. Toshkent, 2023. 5-bet.
2. Shodmonov Sh. Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. 214–218-betlar.
3. G‘afurov U.V. Korxonalar moliyasini boshqarish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 156–160-betlar.
4. Brigham E. F. Financial Management: Theory & Practice. – USA: Cengage Learning, 2018. pp. 301–305.
5. Ross S. A. Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill, 2017. pp. 198–202.
6. Vernikov A. Financial Stability of Enterprises. – London: Routledge, 2021. pp. 145–150.